

Aplicarea concepției lui Petre Andrei despre fascism: „ruscismul”, un fascism contemporan? Argumente și contraargumente

[Applying Petre Andrei's conception of fascism: "Ruscism", a contemporary fascism? Arguments and counterarguments]

Georgeta CONDUR

Abstract:

Most authors use the term Putinism to ideologically describe the current regime in Russia. However, the simple use of the leader's name by adding the suffix -ism does not have sufficient explanatory value. Therefore, we bring up the newer term Ruscism/Rashism and, without aiming to review the criteria proposed for fascism by various theorists, this article analyses the regime in Russia using Petre Andrei's Fascism as a grid for evaluation. At the same time, this approach is also an attempt to value Andrei's work, examining the extent to which his 1927 text on fascism can still be relevant, operational and useful almost a century after its publication. In the article we present seven of Andrei's key statements about fascism and examine the extent to which the regime in Russia corresponds to them. The article concludes that, although there are some distinct nuances due to geographical and temporal specificities, the regime in Russia has some obvious fascist-like characteristics, even if it presents itself as one fighting against Nazism. We can say that it is, in fact, a postmodern fascist regime in full assertion, and therefore the use of the term "Ruscism" seems appropriate.

Keywords: fascism, ruscism, rashism, Petre Andrei, Russia, Putin.

Putinism sau ruscism?

Nevoia de încadrare științifică a ideologiei dominante din Rusia lui Putin a făcut ca specialiștii în științe politice și jurnaliștii să folosească frecvent termenul de „putinism”. Utilizarea numelui unui lider politic (prin simpla adăugare a sufixului *-ism* la acesta) pentru definirea unui curent ideologic este adesea o soluție preferată, fiindcă scutește autorul de clasificări dificile și îl pune la adăpost de prea multe controverse, însă nu are suficiente valențe explicative și sugerează cumva că respectivul curent ideologic ar fi legat strict de ajungerea contingentă la putere a unei persoane și de evoluția sa, făcând abstracție de condițiile istorico-economico-sociale care fac un anumit popor să accepte și să susțină un lider și să se lase persuadat de acesta.

Odată cu invazia rusească în Ucraina a ieșit la iveală o realitate sociologică inconfortabilă pentru cei care preferă să promoveze ideea că singurul responsabil ar fi Putin, constatându-se că războiul și toată retorica asociată lui sunt susținute, totuși, de o parte semnificativă a publicului din Rusia. Chiar dacă putem avea anumite suspiciuni față de sondajele de opinie realizate într-un astfel de regim, urmărirea dezbaterilor zilnice de la televiziunile rusești (pentru necunoscătorii de limbă rusă, există pe *Twitter* fragmente traduse sistematic în engleză de jurnaliștii Francis Scarr de la *BBC* și Julia Davis de la *The Daily Beast*, pe care le recomand călduros celor care vor să înțeleagă mai bine Rusia de astăzi), dar și a canalelor *Telegram* și a blogurilor rusești independente, arată că nu doar Putin și politicienii apropiați lui fac afirmații de factură fascistă, ci și destul de numeroși membri ai comunității academice moscovite, reprezentanți ai elitei culturale, jurnaliști, analiști politici/militari și mulți *influencers* ruși. Evident, putem presupune că într-un regim autoritar oamenii nu-și exprimă întotdeauna deschis opiniile în public. Dar una este să eviți criticile și să taci, de teamă, și alta este să susții cu entuziasm, ba chiar să plusezi (de fapt, cel mai violent discurs ce îndeamnă la anihilarea națiunii ucrainene și la distrugerea diverselor capitale occidentale cu arme nucleare vine de la unii reprezentanți ai acestei elite moscovite, pe lângă care Putin poate părea, prin comparație, chiar moderat). Ca atare, tot mai mulți au început să admită că nu putem spune că este doar „războiul lui Putin” și să folosească, în loc de „putinism”, neologismul politic „ruscism” sau, în forma sa fonetică din limbile slave, „rashism”/„rașism” (“рашизм”). Termenul provine din alăturarea numelui Rusiei cu fascismul ca ideologie și practică.

La posibilitatea de încadrare a putinismului în familia fascismelor se referiseră deja mai mulți autori în ultimii ani, chiar și înainte de invazia din 2022, cum ar fi Bernard-Henri Lévy¹ (în 2014), Marcel Van Herpen² (2013), Alexander Motyl³ și alții. Matematicianul și comentatorul politic rus Andrei Piontkovsky l-a etichetat drept un „fascism hibrid”⁴. Radu Carp a realizat în 2022 o trecere în revistă a răspunsurilor la întrebarea dacă putinismul este un nou fascism, ajungând la concluzia că este un „un bricolaj ideologic specific Rusiei actuale, rezultat al simbiozei între naționalism, fascism și idei specifice extremei stângi, la care se adaugă o formă de mesianism ce transcende toate regimurile politice și ideologiile din Rusia”⁵, opinând că „cei care au folosit termenul de «rașism» pentru a descrie combinația între naționalism și fascism tipică putinismului se află oricum mai aproape de înțelegerea realității decât cei care privesc putinismul doar ca o formă de fascism”.

După începerea războiului, în 22 aprilie 2022, Timothy Snyder, profesor de istorie la Universitatea Yale, a scris un întreg articol doar despre termenul de *ruscism*: „The War in Ukraine Has Unleashed a New Word”⁶. După o zi, răspunzând unui jurnalist italian, președintele ucrainean Volodimir Zelenski a afirmat că „ruscismul este un concept care va intra în cărțile de istorie, va fi pe *Wikipedia*, va fi studiat la școală”⁷. Ce nu știa el, probabil, era că ruscismul apăruse deja pe *Wikipedia* încă din 26 februarie 2022 (în prezent, există variante în 37 de limbi).

Termenul a avut o circulație restrânsă în anumite medii de câțiva ani, dar numărul de referințe despre el este mult mai mic decât cel despre „putinism”. În prezent, căutarea pe *Google Scholar/Academic* indică deja peste 150 de rezultate pentru „ruscism”/”rashism”, definit, în general, ca un neologism politic apărut la începutul secolului al XXI-lea ce denotă o cvasi-ideologie și o practică socială a regimului politic din Federația Rusă⁸. Numărul încă este mult mai mic decât cel al textelor indexate de același *Google Scholar/Academic* pentru „putinism” (cca. 3800 rezultate), dar circulația termenului de *ruscism* ar putea crește în continuare în funcție de doi factori importanți:

- 1) evoluția situației din Rusia și durata cât acest stat va rămâne pe aceeași traiectorie ideologică și
- 2) concluzia demersurilor științifice, aflate abia la început, care încearcă să stabilească dacă regimul actual din Rusia poate fi încadrat în familia fascismelor sau nu.

Lucrarea de față este, din acest punct de vedere, o modestă contribuție în acest sens.

Ruscismul ca posibil membru nou al familiei fascismelor

Dificultatea de clasificare a ideologiei dominante și a practicilor Rusiei în categoria fascismelor sau de respingere a acestei încadrări ține în primul rând de alegerea unei definiții și unor trăsături ale fascismului la care să ne raportăm. Apoi, încă din perioada sovietică există în Rusia, la nivel declarativ, un adevărat cult al antifascismului, iar acum vedem afirmații repetate ale lui Putin și ale presei oficiale care susțin că „denazifică” Ucraina, ceea ce induce confuzie și îi face pe unii reticenți în a admite o astfel de încadrare. Dar trebuie să recunoaștem că auto-prezentarea drept antifascist nu te poate scuti de a fi fascist, dacă restul corpusului ideologic asumat și practicile sociale

---

¹ Bernard-Henri Lévy, „Le poutinisme est un fascisme. La résistible ascension d’Arturo Poutine”, *La Règle du jeu*, 29 mai 2014, accesat în 31 mai 2014.

² Marcel H. Van Herpen, *Putinism – The Slow Rise of a Radical Right Regime in Russia*, Houndmills and New York, Palgrave, 2013.

³ Alexander Motyl, „Yes, Putin and Russia are fascist – a political scientist shows how they meet the textbook definition”, *The Conversation*, 30 martie 2022, <https://theconversation.com/yes-putin-and-russia-are-fascist-a-political-scientist-shows-how-they-meet-the-textbook-definition-179063>, accesat în 31 mai 2023.

⁴ Apud Philippe de Lara, „The Dirty Word «Nationalism»”, *The Ukrainian Week*, 30 octombrie 2015, <https://ukrainianweek.com/the-dirty-word-nationalism>, accesat în 31 mai 2023.

⁵ Radu Carp, „Este putinismul un nou fascism?”, *Polis*, Volum X, Nr. 3 (37), iunie-august 2022, pp. 53-64.

⁶ Timothy Snyder, „The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. In a creative play on three different languages, Ukrainians identify an enemy: ‘ruscism.’”, *The New York Times Magazine*, 22 aprilie 2022, <https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html>, accesat în 4 martie 2023.

⁷ Yevhen Kizilov, „Zelenskyy: The word «Ruscism» will enter history textbooks all over the world”, *Ukrayinska Pravda*, 23 aprilie 2022, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/23/7341654/>, accesat în 31 mai 2023.

⁸ Boris Demianenko, „«Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського рваншу”, *Studia Politologica Ucraino-Polona*, No. 8, 2018, pp. 35-40.

curente ale regimului se încadrează în definițiile fascismului. De fapt, nu e exclus ca în cazul Rusiei să se aplice foarte bine proverbul popular românesc care spune că hoțul strigă: „Hoții!” sau, așa cum spunea, cu umor, Mino Maccari, citat de Ennio Flaiano: „Fascismul se împarte în două părți: fascismul propriu-zis și antifascismul”⁹. Așadar, pentru a vedea dacă regimul din Rusia poate fi considerat fascist trebuie să ne raportăm obiectiv la caracteristicile acestuia, nu la eticheta pe care și-o pun reprezentanții săi.

Dintru început sunt ușor de sesizat anumite elemente care funcționează ca „stegulețe roșii”, ca avertismente ale apropierei de fascism. Prezentarea în stil *macho* a lui Putin, care are întotdeauna dreptate în presa rusă, chiar în situația în care deciziile ministrului apărării și ale altor oficiali mai sunt uneori subiect de critică, ne duce cu gândul la cultul personalității lui Mussolini, până la celebrul slogan *Il Duce ha sempre ragione*. Apropierea vizibilă a Rusiei contemporane de vechiul concept teologico-politic al celei de-a treia Rome, întrupat în cel de „Russkiy mir”, ne amintește tot de retorica lui Mussolini, care se referea la regimul său ca la Noul Imperiu Roman sau A treia Romă (chiar și în planul său de a extinde Roma spre mare vorbea despre „terza Roma”¹⁰). Însă găsirea unor similitudini disparate nu e suficientă pentru a putea afirma o încadrare a ideologiei ruse în familia fascismelor, lucru pentru care este necesară o analiză sistematică a trăsăturilor sale definitorii.

Articolul de față nu și-a propus o trecere amănunțită în revistă și o aplicare a criteriilor propuse pentru fascism de diverși teoreticieni, ci o scurtă analiză folosind lucrarea *Fascismul* a lui Petre Andrei. Aceasta este cu atât mai utilă pentru analiza ideologiei dominante din Rusia cu cât ea a fost publicată în 1927, în plină dezvoltare a fascismului în Europa, când evoluția și finalul regimurilor fasciste nu erau cunoscute. Cu alte cuvinte, Andrei a surprins trăsăturile fascismului ca ideologie tânără, în plină afirmare, și de aceea consider analiza sa foarte utilă pentru Rusia, unde regimul încă își etalează și își definește caracteristicile sub ochii noștri. În plus, acest demers este și unul de valorificare a operei lui Petre Andrei, verificând în ce măsură textul său despre fascism, apărut pe vremea când nu apăruse încă nici măcar *Doctrina fascismului* (1932) a lui Mussolini (scrisă împreună cu Giovanni Gentile), poate fi actual și operabil în condițiile unor alte regimuri și epoci, după aproape un secol de la publicare.

Astfel, vom analiza pe scurt **șapte afirmații esențiale despre fascism** ale lui Petre Andrei și vom face o comparație cu ideologia dominantă din Rusia, pe care o vom denumi în continuare ruscism.

1. Caracterul eclectic

În primul rând, așa cum a remarcat și Angelo Chielli într-un interviu publicat în 2021 în revista *Polis*¹¹, Andrei surprinde caracterul eclectic al fascismului, pe care îl definește ca „o însăilare de elemente variate, care aparțin unor concepții diferite și unele opuse între ele”¹².

Constatăm că ruscismul are același caracter eclectic și încă n-a reușit să împace deloc sursele sale atât de divergente într-un corpus coerent. Din acest punct de vedere, este contradictoriu chiar în măsură mai mare decât fascismul italian, fiind o adevărată „salată” de idei care se bat cap în cap. Ruscismul aduce la un loc naționalismul, panslavismul și euroasianismul, colonialismul și nostalgia după imperiul țarist cu nostalgia după perioada sovietică (deși bolșevicii au executat țarul și întreaga sa familie), precum și tradiționalismul religios ortodox cu valorizarea și concentrarea puterii în mâinilor așa-numiților *siloviki*, oamenii „cu epoletii” moșteniți în mare parte din URSS, un stat cu o ideologie care propovăduia ateismul.

⁹ „Maccari ha precisato: il fascismo si divide in due parti: il fascismo propriamente detto e l'antifascismo”, Ennio Flaiano, *Satira è vita: i disegni del Fondo Flaiano della Biblioteca cantonale di Lugano: con cinquanta brevi testi di Ennio Flaiano*, Edizioni Pendragon, 2002, p. 44.

¹⁰ „Quindi la terza Roma si dilaterà sopra altri colli, lungo le rive del fiume sacro, sino alle spiagge del Tirreno”, în „Discorso pronunciato in Campidoglio per l'insediamento del primo Governatore di Roma il 31 dicembre 1925”, <http://www.fascismoeliberata.net/kf/Discorso31dicembre1925.htm>, accesat în 4 martie 2023.

¹¹ Angelo Chielli, „Petre Andrei este cu siguranță printre primii care recunosc caracterul rasist al ideologiei fasciste”, *Polis*, Volum IX, Nr. 4 (34), septembrie-noiembrie 2021, pp. 181-185.

¹² Petre Andrei, *Fascismul*, Editura Neuron, Focșani, 1995, p. 25.

Acest eclecticism se exprimă nu doar la nivel discursiv, ci și la cel al elementelor ce țin de imagine. Pe de o parte, Federația Rusă a adoptat o stemă derivată din cea a Imperiului rus medieval, cu însemne monarhice și vulturul bicefal, simbolul bizantin al reunificării vestului și estului Imperiului Roman, dar unele dintre tancurile rusești au intrat în Ucraina purtând steagul roșu comunist al Armatei roșii, cu secera și ciocanul, aceleași simboluri fiind arborate cu diferite ocazii în Rusia. Imnul Federației Ruse, schimbat la dizolvarea URSS, a fost iarăși schimbat în 2000, când Putin a ajuns la putere, reintroducându-se muzica imnului de pe vremea URSS, doar cu versuri schimbate. Biografia lui Putin însuși reflectă în mod simplificat această ambivalență, de la legături directe ale sale și ale familiei sale cu sistemul sovietic și organele represive ale acestuia până la referiri religioase și opulență capitalistă. Cu un bunic care, chiar după afirmațiile lui Putin, a fost bucătarul lui Lenin și Stalin¹³, cu un tată care a servit o vreme în batalioanele de exterminare (истребительный батальон) ale NKVD¹⁴, care au omorât și torturat mii de civili (inclusiv copii) în țările baltice, Vladimir Putin, el însuși fost ofițer KGB, se compară în prezent cu Petru cel Mare¹⁵, a apărut la mitingul de celebrare a anexării Crimeii cu o jachetă Loro Piana de 12.000 Euro¹⁶, unde a laudat armata citând din Evanghelia după Ioan¹⁷.

2. Paralela între fascism și bolșevism

Petre Andrei a fost printre primii autori care au făcut o paralelă între fascism și bolșevism, arătând că, deși sunt oficial inamice, aceste două ideologii de extremă se aseamănă mult, diferind prin faptul că bolșevismul este comunist și internaționalist, iar fascismul, reacționar-burghez și naționalist. Dar, adaugă Andrei, „naționalismul fascist îmbracă o formă cu adevărat imperialistă”¹⁸ și repetă ideea, spunând peste câteva pagini că „fascismul este un naționalism integral, care ajunge chiar la mesianism și imperialism”¹⁹. Ruscismul este, și el, naționalist, mesianic și imperialist. În ceea ce privește naționalismul, există o nuanță: este un naționalism pan-rusesc, ce nu judecă în primul rând în termeni etnici, ci ideologici și teritoriali, pe care încearcă să-i prezinte ca fiind culturali și istorici, pentru că pretinde că națiunea rusă e compusă dintr-o trinitate: Rusia Mare/Velikorusia, Rusia Mică/Malorusia (Ucraina) și Rusia Albă (Belorusia), asupra cărora dominația Moscovei ar fi legitimă și firească.

De asemenea, când punctează diferențele dintre fascism și bolșevism, Andrei spune că bolșevismul reprezintă o concepție teoretică reprezentată și aplicată de un partid, pe când fascismul a însemnat mai întâi un partid politic fără o doctrină precisă și abia mai târziu s-a alcătuit o concepție fascistă pe baza naționalismului²⁰. Vedem în Rusia lui Putin și în acest caz o similitudine cu fascismul. Uitându-ne la modul în care s-a creat și cum funcționează partidul Rusia Unită, care a susținut candidatura lui Putin și pe care acesta l-a condus între 2008-2012, vedem că partidul și Putin au ajuns la putere fără o doctrină clară și încă nu pare să fi reușit să realizeze o definiție mai coerentă a unei concepții pe baza naționalismului, dificultatea provenind, probabil, din încercarea de a împăcare a ideilor contradictorii de care am vorbit anterior.

¹³ „Putin says grandfather cooked for Stalin and Lenin”, *Reuters*, 11 martie 2028,

<https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-family/putin-says-grandfather-cooked-for-stalin-and-lenin-idUSKCN1GN0OR>, accesat în 6 martie 2023.

¹⁴ Vladimir Putin, Nataliya Gevorkyan, Natalya Timakova, Andrei Kolesnikov, *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President Vladimir Putin*, Public Affairs, New York, 2000, p. 208.

¹⁵ Andrew Roth, „Putin compares himself to Peter the Great in quest to take back Russian lands”, *The Guardian*, 10 iunie 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/10/putin-compares-himself-to-peter-the-great-in-quest-to-take-back-russian-lands>, accesat în 4 martie 2023.

¹⁶ „Loro Piana distances itself from Putin after parka controversy”, *The Italian Insider*, 24 martie 2022, <http://www.italianinsider.it/?q=node/10910>, accesat în 5 martie 2023.

¹⁷ Robyn Dixon, „Putin's speech at staged patriotic rally was abruptly cut off. The Kremlin claims it was a glitch”, *The Washington Post*, 18 martie 2022, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/18/putin-russia-speech-ukraine/>, accesat în 4 martie 2023.

¹⁸ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹ *Ibidem*, p. 25.

²⁰ *Ibidem*, p. 6.

În fine, Andrei scria că fascismul și bolșevismul se bazează, ambele, pe mituri și pe elemente iraționale²¹. El a identificat în fascism ideea primatului Italiei între națiunile europene și concepția celei de-a treia Rome a canonicilor ortodocși ruși, concluzia sa fiind că fasciștii au aceeași mentalitate mistico-mesianică a rușilor. La acest punct, asemănarea cu Rusia actuală e vizibilă, având în vedere că ruscismul a reluat explicit aceste teze și mentalități.

Principalele mituri ale ruscismului sunt „Moscova – a treia Romă”, conceptul ambiguu de *Ruskiy mir* și excepționalismul mesianic, mitul invincibilității (care, la mai bine de un an de la invazie, a început să se clatine serios, având în vedere eșecurile armatei ruse) și ideea că Rusia ar fi învins singură nazismul în Al Doilea Război Mondial (manifestând amnezie față de ajutoarele masive primite din SUA prin *lend-lease*, față de lupta aliaților pe frontul de vest și mai ales față de perioada 1939-1941, cu pactul Ribbentrop-Molotov și împărțirea Poloniei, care sunt complet oculte, până la rescrierea istoriei). De asemenea, putem observa mitul Vârstei de Aur (pe care regimul nu s-a hotărât încă dacă să o fixeze în perioada Imperiului țarist sau în cea sovietică, ambele având puncte avantajoase și dezavantajoase), precum și mitul cetății asediate, cu un Occident rusofob care plănuiește mereu distrugerea Rusiei, apărătoarea valorilor adevărate.

Într-o răsturnare de-a dreptul orwelliană, atât Putin, cât și alți oficiali, analiști și jurnaliști ruși declară, de exemplu, că nu Rusia a început războiul: „în termeni de acțiuni militare, noi nu am început nimic; noi doar încercăm să le punem capăt”²² (Putin), „ei au început războiul, iar noi am utilizat forța ca să-l oprim”²³ (Putin), „războiul pe care încercăm să-l oprim, care a fost lansat împotriva noastră”²⁴ (ministrul de Externe Serghei Lavrov, provocând râsul audienței la o conferință internațională din India) ș.a.m.d. Narățiunile se schimbă de la o zi la alta într-un mod incoerent. Spre exemplu, ucrainenii sunt ba parte integrantă a poporului rus, ba niște vecini naziști agresivi care trebuie distruși, ba niște bieți manipulați de către Occident etc., iar Rusia este când o mare putere militară, economică și culturală mereu victorioasă, care are „dreptul” de a-și impune voința asupra altora, când o victimă a Occidentului dușmănos. Constantă rămâne incapacitatea de asumare a vreunei vinovății proprii și rejucarea perpetuă a unei scene de violență domestică, în care soțul care tocmai și-a snopit nevasta în bătaie îi reproșează acesteia: „Uite ce m-ai obligat să-ți fac!”.

3. Caracterul revizionist

*Andrei constata că fascismul a prins în primul rând în țările învinse în Primul Război Mondial, unde scopul mai special a fost atacarea ordinii stabilite prin tratatele de pace*²⁵.

Ruscismul are același caracter revanșard, revizionist, în cazul acesta față de pierderea Războiului Rece și de dizolvarea URSS. În mod particular, Kremlinul și o parte mare a rușilor par să nu poată accepta cu ușurință ideea că popoare întregi (cu teritoriile aferente) au ieșit din voință proprie din statul totalitar sovietic, în care ajunseseră cu forța, și nu doresc sub nicio formă să reintre sub controlul Moscovei. De aceea, vinovat de pierderea acestor teritorii (fiindcă Rusia, deși este și în prezent țara cu cea mai mare suprafață din lume, are un fel de obsesie a teritoriilor) este considerat adesea Occidentul și în mod special Statele Unite. În realitate, din motive de prudență față de consecințele imediate necunoscute ale destrămării URSS, administrația americană nu a încurajat deloc în 1991 fostele republici sovietice să-și declare independența, ci dimpotrivă. Ucraina, fiind în mod special o republică mare și foarte importantă pentru URSS și care avea în acel moment inclusiv armament nuclear, a fost chiar fâțiș descurajată de președintele George Bush în acest demers, într-un discurs ținut la 1 august 1991 la Kiev. În cadrul vizitei, Bush a refuzat să se vadă cu reprezentanții

²¹ *Ibidem*, p. 35.

²² „We didn't start' conflict, we're ending it': Putin”, *Reuters*, 7 septembrie 2022, <https://www.reuters.com/video/watch/idOV334607092022RPI>, accesat în 30 mai 2023.

²³ Jenni Reid, „They started the war’: Russia’s Putin blames West and Ukraine for provoking conflict”, *CNBC*, 21 februarie 2023, <https://www.cnb.com/2023/02/21/russias-putin-blames-west-and-ukraine-for-provoking-conflict.html>, accesat în 30 mai 2023.

²⁴ Namita Singh, „Audience in Delhi openly laughs as Lavrov says Ukraine war ‘launched against’ Russia”, *The Independent*, 4 martie 2023, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/sergey-lavrov-russia-ukraine-war-b2294079.html>, accesat în 30 mai 2023.

²⁵ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 7.

marcanți ai mișcărilor care susțineau independența, iar discursul său controversat, ce îndemna la rămânerea în interiorul unei Uniuni reformate și îl lăuda pe Gorbaciov, a produs consternare și chiar revoltă atât în Ucraina, cât și în SUA. Jurnalistul William Safire i-a spus „discursul pui Kiev”²⁶, rămânând cunoscut până astăzi sub acest nume. După doar trei săptămâni, Ucraina și-a declarat independența, iar la exact patru luni de la „*Kiev chicken*” speech, populația a aprobat actul în cadrul unui referendum, la care procentajul de voturi „pentru” a fost covârșitor, de 92,26%. Federația Rusă și-a deschis ambasadă în Ucraina, care a devenit membră ONU, și a semnat documente cu aceasta, cum ar fi *Memorandumul* de la Budapesta (1994), prin care se angaja „să respecte independența și suveranitatea și granițele existente ale Ucrainei”²⁷, în schimbul cedării de aceasta a arsenalului nuclear către Rusia. Cu toate acestea, în ultimii ani, în Rusia a devenit tot mai evidentă dorința de revizuire a momentului 1991, frustrarea legată de acel moment constituind, ca și în cadrul fascismului italian, un factor de raliere a publicului în jurul lui Putin, văzut ca un lider suficient de puternic încât să poate readuce vechea „glorie” și teritoriile „pierdute”, uitând că „glorioasa” Uniune Sovietică s-a prăbușit economic și s-a dezintegrat din interior.

4. Apologia forței și cultul războiului

*Andrei a afirmat că fascismul este bazat pe ideea de forță și de elită și că, printre ierarhii, treptele cele mai înalte sunt partidul fascist (cu Mussolini în frunte) și biserica. Este remarcată utilizarea constrângerii pe toate căile, forța brutală și chiar asasinatul, dacă e nevoie*²⁸.

Ruscismul este și el bazat pe ideea de forță, de la imaginea de *macho* pe care și-a construit-o Putin²⁹, până la discursurile amenințătoare cu referire la atacuri nucleare și intervențiile brutale în plan intern și extern. Trebuie menționate aici și asasinarea lui Nemtsov, Lesin, Litvinenko, Politkovskaya, Estemirova, Markelov, Klebnikov³⁰ ș.a. sau tentativele de asasinat la adresa lui Skripal și Navalnii, deși nu au fost asumate oficial de regim. Lista celor împușcați sau otrăviți și a sinuciderilor foarte suspecte ale unora care incomodau, într-un fel sau altul, regimul este mult mai lungă.

În directă relație cu ideea de forță, fascismul are un cult al războiului și pune accent pe educarea militaristă a tinerei generații. „Turati le recomandă tinerilor să iubească, pe lângă carte, și sabia”, care ar da „o măreață senzație de forță și siguranță”³¹. Scopurile educației tinerilor sunt, pentru fasciști, „iubirea de patrie, credința eroică-mistică și lupta”³². Același tendință de militarizare a educației, chiar a copiilor de grădiniță, și aceleași scopuri declarate le remarcăm recent în Rusia.

Menționăm că există și autori (precum Marlène Laruelle) care vin cu contraargumente, considerând că, deși e vorba de un regim iliberal, nu putem identifica în Rusia în suficient de mare măsură un cult al războiului și al morților, caracteristice fascismului, întrucât războiul nu e recunoscut ca atare (e numit „operațiune militară specială”), iar autoritățile ascund numărul de morți³³ (excepție face proprietarul Grupului Wagner, Evgheni Prigojin, care s-a afișat de câteva ori cu mormane de cadavre ale soldaților săi sau la cimitir și a declarat că în bătălia pentru Bahmut au murit 20.000 de

²⁶ William Safire, „After the Fall”, *The New York Times*, 29 august 1991, <https://www.nytimes.com/1991/08/29/opinion/essay-after-the-fall.html> și William Safire, „Ukraine Marches Out”, *The New York Times*, 18 noiembrie 1991, <https://www.nytimes.com/1991/11/18/opinion/essay-ukraine-marches-out.html>, accesat în 31 mai 2023.

²⁷ „Memorandum on security assurances in connection with Ukraine’s accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, 5 decembrie 1994, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241.pdf>, accesat în 31 mai 2023.

²⁸ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 23.

²⁹ Valerie Sperling, „Putin’s macho personality cult”, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, Nr. 1, martie 2016, pp. 13-23, DOI: 10.1016/j.postcomstud.2015.12.001.

³⁰ Jeremy Wilson, Taylor Ardrey, „Here’s a list of Putin critics who’ve ended up dead”, *Business Insider*, 28 decembrie 2022, <https://www.businessinsider.com/list-of-people-putin-is-suspected-of-assassinating-2016-3>.

³¹ Petre Andrei, *op. cit.*, p. 24.

³² *Ibidem*.

³³ Online Seminar „Rashism/Ruscism – Is Russia Fascist?”, 23 iunie 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=fXUZB6RfUpo>, accesat la 31 mai 2023.

soldați din grupare³⁴). Totuși, consider că aceste nuanțe țin doar de anumite necesități propagandistice și internaționale conjuncturale și de o prudență a regimului de a le afirma încă de la început explicit. La un miting, Putin l-a citat pe amiralul Ushakov, canonizat de Biserica Ortodoxă și devenit sfântul care patronează bombardierele cu rachete nucleare: „A spus cândva că furtunile războiului vor glorifica Rusia. (...) Așa era pe vremea lui, așa e astăzi și așa va fi întotdeauna!”³⁵.

Mai mult, războiul de agresiune împotriva Ucrainei e transfigurat în propaganda oficială, devenind unul „existențial”, sacru, un mijloc de a a-ți împlini destinul și misiunea, o luptă împotriva lui Satan sau, cum a spus preotul Elizbar Orlov, o „curățare a lumii de o infecție diabolică”³⁶. Același tip de mesaj genocidar a fost transmis la televiziune și de V. Soloviov, propagandist de seamă al regimului: „Când un doctor deparazitează³⁷ o pisică, pentru doctor e o operațiune specială, pentru paraziți³⁸, e un război, iar pentru pisică, e curățare”³⁹ (remarcăm aici și o altă caracteristică a fascismului prezentată de Andrei, aceea că fasciștii consideră că își pot permite să aibă o altă morală, deosebită de oamenii de rând). În plus, ce altceva decât un cult al morții e atunci când propagandiștii ai regimului afirmă explicit că „Dacă nu ești gata să mori, nu ești deloc patriot”⁴⁰ sau că „Viața e mult supraestimată”⁴¹?

În fine, Petre Andrei menționează organizarea în structuri paramilitare a fascismului. Aici, unii autori consideră că în Rusia structurile paramilitare, deși există în anumite forme, nu sunt suficient de dezvoltate pentru a putea marca o similitudine cu fascismul. Totuși, consider că, Putin „moștenind” direct puterea de la Elțin cu ajutorul structurilor militarizate oficiale și al serviciilor secrete și exercitând-o cu acestea, nu a mai existat aceeași nevoie de a organiza structuri paramilitare mari pentru acțiuni interne. Chiar și așa, trupele cecene ale lui Kadırov, inițial o formațiune paramilitară, deși au fost ulterior subordonate formal Gărzii Naționale (Rosgvardia), care la rândul ei e subordonată direct lui Putin, au rămas cu un statut special de autonomie și sunt considerate de mulți, mai ales având în vedere acuzațiile de execuții extrajudiciare, răpiri și alte activități de acest gen, tot ca un fel de formațiune paramilitară. În același timp, companii ca Wagner, declarate companii militare private (deși acestea nu sunt permise formal de legea rusă), dar care primesc sprijin în armament de la stat și de care Putin se folosește nu doar în Ucraina, ci și în Orientul Mijlociu și în Africa, sunt echivalente formațiunilor paramilitare, ca și E.N.O.T. Corp și Rusich, cea din urmă fiind de-a dreptul neo-nazistă. În ultimele luni au apărut și alte așa-zise companii militare private, cum ar fi Fakel, Potok și Redut⁴², cele mai multe legate de Gazprom⁴³.

5. Caracterul mistic-clerical

Petre Andrei a subliniat în repetate rânduri caracterul mistic-clerical al fascismului.

---

³⁴ Julian Borger, „Wagner chief warns of revolution and says 20,000 fighters killed in Bakhmut”, *The Guardian*, 24 mai 2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/may/24/wagner-head-warns-of-revolution-after-claiming-20000-fighters-killed-in-bakhmut>, accesat în 31 mai 2023.

³⁵ „The new Russian cult of war”, *The Economist*, 26 martie 2022, <https://www.economist.com/briefing/2022/03/26/the-new-russian-cult-of-war>, accesat în 5 martie 2023.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Termenul folosit și în originalul în rusă, și în traducerea în engleză, face referire, de fapt, la eliminarea viermilor, nu a paraziților, dar l-am ales pe cel de deparazitare din cauza constrângerilor legate de găsirea unui verb echivalent existent în limba română.

³⁸ Termenul folosit a fost de „viermi”, dar l-am preferat pe cel de „paraziți” pentru a exista o simetrie cu prima parte a frazei.

³⁹ Brandon Cole, „Russian TV Says Ukraine No Longer Exists, Compares War to 'Deworming a Cat'”, *Newsweek*, 19 iulie 2022, <https://www.newsweek.com/russian-tv-ukraine-no-longer-exists-simonyan-russia-1-deworming-1726014>, accesat în 4 martie 2023.

⁴⁰ https://twitter.com/francis_scurr/status/1621583281807302660?cxt=HHwWilCx3efZgoEtAAAA.

⁴¹ Brandon Cole, „Russian State TV Laments Loss of USSR - 'A Soviet Miracle'”, *Newsweek*, 3 ianuarie 2023, <https://www.newsweek.com/russia-kremlin-solovyov-soviet-union-ussr-1770781>, accesat în 4 martie 2023.

⁴² „It's not just Wagner At least three Gazprom-linked private military companies now have fighters in Ukraine”, *Meduza*, 16 mai 2023, <https://meduza.io/en/feature/2023/05/16/it-s-not-just-wagner>, accesat în 31 mai 2023.

⁴³ Ariel Cohen, „The Coming Hurricane: Russian Energy-Giant Gazprom Is Creating An Army”, *Forbes*, 22 februarie 2023, <https://www.forbes.com/sites/arielcohen/2023/02/22/the-coming-hurricane-russian-energy-giant-gazprom-is-creating-an-army/?sh=427a381442e9>, accesat în 31 mai 2023.

Patriarhul Kirill al Moscovei, fost agent KGB, este, într-adevăr, un personaj important în ierarhia statului. El e un aliat al lui Putin, a numit cândva guvernarea acestuia „un miracol de la Dumnezeu”⁴⁴ și susține discursul său expansionist. Într-o conferință de presă din 2007, Putin însuși a afirmat că armele nucleare și creștinismul ortodox sunt cei doi stâlpi ai societății ruse⁴⁵.

6. Caracterul antidemocratic

Andrei a menționat caracterul antidemocratic și antiparlamentarist al fascismului, care consideră că „spiritul națiunii nu poate fi realizat decât de o elită și o personalitate puternică”⁴⁶.

Într-o țară în care „întâmplarea” face ca unii jurnaliști incozi să fie împușcați pe stradă, iar principalul lider din opoziție să fie otrăvit cu novichok și apoi băgat în închisoare, e greu de vorbit de democrație. Singura deosebire e că discursul oficial al lui Putin nu este antiparlamentarist, dar și în România comunistă se mimau niște alegeri, iar Ceaușescu vorbea în termeni elogioși despre Marea Adunare Națională, ca organ reprezentativ al poporului, ceea ce nu trebuie să ne păcălească. Consider că în Rusia putem constata în prezent un parlamentarism de fațadă. Partidul Rusia Unită, condus, pe rând, de Putin, Shoigu și Medvedev, are în Parlament o supermajoritate (deține 72% din locuri) și mai primește voturi și de la alte partide mici pro-Kremlin, astfel încât parlamentarismul e redus la o mașinărie disciplinată de vot. Constituția a fost amendată semnificativ în 2020, printre altele noua formă permițându-i lui Putin să rămână la putere până în 2036 și fiind slăbită puterea guvernărilor regionale și locale. Să ne reamintim că nici în Italia statutul de partid unic al PNF nu a fost formalizat prin lege de la început, ci abia în 1928.

7. Argumentul stabilității guvernării

Deși este foarte critic la adresa fascismului, Andrei explică succesul de care se bucura în epocă prin faptul că a adus și unele foloase Italiei, cum ar fi stabilitatea, în condițiile în care poporul nu era deloc pregătit pentru un regim democratic adevărat⁴⁷.

Principalul beneficiu al conducerii lui Putin, pe care l-a promovat explicit chiar el⁴⁸ în mai multe rânduri, dar și partidul său, a fost tocmai stabilitatea, în condițiile haosului de după dizolvarea URSS și ale unei populații ieșite dintr-un sistem totalitar și care practic nu cunoscuse niciodată în istoria sa democrația. Mulți analiști apreciază că a fost vorba de un fel de contract social implicit, în care cetățenii au acceptat anumite restrângeri ale libertății și tendințele agresive ale statului în politica internă și externă, în schimbul unei relative prosperități, al stabilității și al restabilirii stimei de sine, zdruncinate de pierderea Războiului Rece.

Concluzii

Există destui autori, câțiva dintre ei menționați în lucrare, care au opinat că regimul Putin poate fi încadrat în familia fascismelor. Desigur, sunt și unii care consideră că nu există suficiente elemente pentru a putea spune că putinismul este o formă de fascism. Pe lângă Marlène Laruelle, menționată mai sus, un contraargument interesant aduce jurnalistul leton Bens Latkovskis, care apreciază că putinismul nu se bazează pe tineri și se opune mobilizării sociale, urmărind, dimpotrivă,

---

⁴⁴ Gleb Bryanski, „Russian patriarch calls Putin era ‘miracle of God’”, *Reuters*, 8 februarie 2012, <https://www.reuters.com/article/uk-russia-putin-religion/russian-patriarch-calls-putin-era-miracle-of-god-idUKTRE81722Y20120208>, accesat în 30 mai 2023.

⁴⁵ Dmitry Adamsky, „Russia’s Menacing Mix of Religion and Nuclear Weapons. In the Kremlin, Faith and Force Go Hand in Hand”, *Foreign Affairs*, 5 martie 2022, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/2022-03-05/russias-menacing-mix-religion-and-nuclear-weapons>, accesat în 4 martie 2023.

⁴⁶ P. Andrei, *op. cit.*, p. 20.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 25-26.

⁴⁸ „Launching Campaign, Putin Says Russia's 'Stability' Crucial”, Radio Free Europe/Radio Liberty, 19 decembrie 2017, <https://www.rferl.org/a/russia-putin-launches-campaign-stability-crucial/28927223.html>, accesat în 31 mai 2013; „Putin pledges stability in times of turbulence”, *Euractiv*, 17 ianuarie 2012, <https://www.euractiv.com/section/elections/news/putin-pledges-stability-in-times-of-turbulence/>, accesat în 31 mai 2023.

depolitizarea societății, nu activismul, pe care îl consideră periculos⁴⁹. Totuși, rămâne de discutat dacă aceste caracteristici sunt cu adevărat esențiale și, pe de altă parte, dacă nu au reprezentat cumva doar o consecință a incapacității regimului de a realiza până acum o mobilizare eficientă în favoarea sa a unor categorii sociale sau o caracteristică a perioadei de început a ideologiei. În ultima vreme se pot observa eforturi crescute ale regimului de a mobiliza tinerii, în cadrul unor mari mitinguri cu spectacole incluse, precum și un accent pus pe „educarea în spirit patriotic” a copiilor.

În ce ne privește, pe baza analizei caracteristicilor fascismului prezentate de Patre Andrei în studiul *Fascismul*, considerăm că există suficiente elemente încât să constatăm că ideologia dominantă din Rusia are în prezent trăsături fasciste, fiind, cel mai probabil, o varietate de fascism în dezvoltare.

Resorturile apariției și caracteristicile principale corespund celor descrise de Andrei, în ciuda faptului că regimul Putin face paradă de antifascismul său, glorificând anual înfrângerea Germaniei naziste, calificându-și inamicii drept naziști și chiar invocând lupta împotriva nazismului drept motiv al invadării Ucrainei. Snyder spunea că „un călător în timp din anii 1930 n-ar avea nicio dificultate în identificarea regimului Putin ca fascist: simbolul Z, propaganda, mitingurile, războiul ca act de violență care curăță, gropile cu morți din Ucraina fac totul foarte clar”⁵⁰.

Evident, există și anumite nuanțe distincte, datorate specificităților geografice și temporale, dar astfel de diferențe au existat, de exemplu, și între fascismul italian și nazism, deși contemporane. În opinia noastră, regimul din Rusia e un regim fascistoid postmodern în plin proces de afirmare, iar termenul de *ruscism* este adecvat. E o varietate de fascism cu urme de ADN sovietic și adieri de agheasmă, cu un grad semnificativ de corupție, care s-a adaptat la un spațiu în care se vehiculează mulți bani din vânzarea resurselor, într-o lume cu o mai mare circulație a informației și a populației decât în secolul trecut, sau, pe scurt, un fascism cu petrol și Internet.

Bibliografie:

- ADAMSKY, Dmitry, „Russia’s Menacing Mix of Religion and Nuclear Weapons. In the Kremlin, Faith and Force Go Hand in Hand”, *Foreign Affairs*, 5 martie 2022, <https://www.foreignaffairs.com>.
- ANDREI, Petre, *Fascismul*, Editura Neuron, Focșani, 1995.
- BORGER, Julian, „Wagner chief warns of revolution and says 20,000 fighters killed in Bakhmut”, *The Guardian*, 24 mai 2023, <https://www.theguardian.com>.
- BRYANSKI, Gleb, „Russian patriarch calls Putin era ‘miracle of God’”, *Reuters*, 8 februarie 2012, <https://www.reuters.com>.
- CARP, Radu, „Este putinismul un nou fascism?”, *Polis*, Volum X, Nr. 3 (37), iunie-august 2022, pp. 53-64.
- CHIELLI, Angelo, „Petre Andrei este cu siguranță printer primii care recunosc caracterul rasist al ideologiei fasciste”, *Polis*, Volum IX, Nr. 4 (34), septembrie-noiembrie 2021, pp. 181-185.
- COHEN, Ariel, „The Coming Hurricane: Russian Energy-Giant Gazprom Is Creating An Army”, *Forbes*, 22 februarie 2023, <https://www.forbes.com>.
- COLE, Brandon, „Russian TV Says Ukraine No Longer Exists, Compares War to 'Deworming a Cat'”, *Newsweek*, 19 iulie 2022, <https://www.newsweek.com>.
- COLE, Brandon, „Russian State TV Laments Loss of USSR - 'A Soviet Miracle'”, *Newsweek*, 3 ianuarie 2023, <https://www.newsweek.com>.
- DE LARA, Philippe, „The Dirty Word «Nationalism»”, *The Ukrainian Week*, 30 octombrie 2015, <https://ukrainianweek.com>.
- DEMIANENKO, Boris, „«Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу”, *Studia Politologica Ucraino-Polona*, No. 8, 2018, pp. 35-40.

---

⁴⁹ Bens Latkovskis, „Timothy Snyder and Alvis Hermanis are wrong. Russism is not fascism”, *Neatkarīgā*, 26 mai 2022, <https://neatkariga.com/opinions/381999-timothy-snyder-and-alvis-hermanis-are-wrong-russism-is-not-fascism>, accesat în 4 martie 2023.

⁵⁰ Timothy Snyder, „We Should Say It. Russia Is Fascist.”, *New York Times*, 19 mai 2022, <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin.html>, accesat în 4 martie 2024.

DIXON, Robyn, „Putin’s speech at staged patriotic rally was abruptly cut off. The Kremlin claims it was a glitch”, *The Washington Post*, 18 martie 2022, <https://www.washingtonpost.com>.

FLAIANO, Ennio, *Satira è vita: i disegni del Fondo Flaiano della Biblioteca cantonale di Lugano: con cinquanta brevi testi di Ennio Flaiano*, Edizioni Pendragon, 2002.

KIZILOV, Yevhen, „Zelenskyy: The word «Ruscism» will enter history textbooks all over the world”, *Ukrayinska Pravda*, 23 aprilie 2022, <https://www.pravda.com.ua>.

LATKOVSKIS, Bens, „Timothy Snyder and Alvis Hermanis are wrong. Russism is not fascism”, *Neatkarīgā*, 26 mai 2022, <https://neatkariga.com>.

LÉVY, Bernard-Henri, „Le poutinisme est un fascisme. La résistible ascension d’Arturo Poutine”, *La Règle du jeu*, 29 mai 2014, accesat în 31 mai 2014.

MOTYL, Alexander, „Yes, Putin and Russia are fascist – a political scientist shows how they meet the textbook definition”, *The Conversation*, 30 martie 2022, <https://theconversation.com>.

MUSSOLINI, Benito, „Discorso pronunciato in Campidoglio per l’insediamento del primo Governatore di Roma il 31 dicembre 1925”, <http://www.fascismoeliberta.net>.

PUTIN, Vladimir; GEVORKYAN, Nataliya; TIMAKOVA, Natalya; KOLESNIKOV, Andrei, *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia’s President Vladimir Putin*, Public Affairs, New York, 2000.

REID, Jenni, „‘They started the war’: Russia’s Putin blames West and Ukraine for provoking conflict”, *CNBC*, 21 februarie 2023, <https://www.cnbc.com>.

ROTH, Andrew, „Putin compares himself to Peter the Great in quest to take back Russian lands”, *The Guardian*, 10 iunie 2022, <https://www.theguardian.com>.

SAFIRE, William, „After the Fall”, *The New York Times*, 29 august 1991, <https://www.nytimes.com>.

SAFIRE, William, „Ukraine Marches Out”, *The New York Times*, 18 noiembrie 1991, <https://www.nytimes.com>.

SCARR, Francis, <https://twitter.com>.

SINGH, Namita, „Audience in Delhi openly laughs as Lavrov says Ukraine war ‘launched against’ Russia”, *The Independent*, 4 martie 2023, <https://www.independent.co.uk>.

SNYDER, Timothy, „The War in Ukraine Has Unleashed a New Word. In a creative play on three different languages, Ukrainians identify an enemy: ‘ruscism.’”, *The New York Times Magazine*, 22 aprilie 2022, <https://www.nytimes.com>.

SNYDER, Timothy, „We Should Say It. Russia Is Fascist.”, *New York Times*, 19 mai 2022, <https://www.nytimes.com>.

SPERLING, Valerie, „Putin’s macho personality cult”, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 49, Nr. 1, martie 2016, pp. 13-23, DOI: 10.1016/j.postcomstud.2015.12.001.

VAN HERPEN, Marcel H., *Putinism – The Slow Rise of a Radical Right Regime in Russia*, Houndmills and New York, Palgrave, 2013.

WILSON, Jeremy; ARDREY, Taylor, „Here’s a list of Putin critics who’ve ended up dead”, *Business Insider*, 28 decembrie 2022, <https://www.businessinsider.com>.

***, „Putin says grandfather cooked for Stalin and Lenin”, *Reuters*, 11 martie 2028, <https://www.reuters.com>.

***, „Loro Piana distances itself from Putin after parka controversy”, *The Italian Insider*, 24 martie 2022, <http://www.italianinsider.it>.

***, „‘We didn’t start’ conflict, we’re ending it’: Putin”, *Reuters*, 7 septembrie 2022, <https://www.reuters.com>.

***, „Memorandum on security assurances in connection with Ukraine’s accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”, 5 decembrie 1994, <https://treaties.un.org>.

***, Online Seminar, „Rashism/Ruscism – Is Russia Fascist?”, 23 iunie 2022, <https://www.youtube.com>.

***, „The new Russian cult of war”, *The Economist*, 26 martie 2022, <https://www.economist.com>.

***, „It’s not just Wagner At least three Gazprom-linked private military companies now have fighters in Ukraine”, *Meduza*, 16 mai 2023, <https://meduza.io>.

***, „Launching Campaign, Putin Says Russia's 'Stability' Crucial”, Radio Free Europe/Radio Liberty, 19 decembrie 2017, <https://www.rferl.org>.

***, „Putin pledges stability in times of turbulence”, *Euractiv*, 17 ianuarie 2012, <https://www.euractiv.com>.